

Форми власності на землю як детермінанта інвестиційної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку

Соколов М.О., д.е.н., професор,

Михайлов А.М., д.е.н, доцент,

Скляр Ю.Л., к.б.н., доцент

Сумський національний аграрний університет

Актуальність. Вирішення наукової проблеми реалізації інвестиційної діяльності, значною мірою обумовлене формами власності на землю. Спираючись на той факт, що саме аграрний сектор економіки спроможний забезпечити досягнення більшості цілей сталого розвитку, ефективність господарської та інноваційно-інвестиційної діяльності набуває актуальності. В процесі еволюції аграрних відносин між суб'єктами у різних країнах світу форма власності на землю виступала детермінуючим фактором ефективності господарювання. Останнім часом у середовищі міжнародних організацій, державних установ та науковців приділяється неабияка увага питанням забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку. Зрозуміло, що експертні думки та судження з цього приводу сильно відрізняються між собою через відмінності соціально-економічних умов окремих країн та визначені цілі їх представників на різних рівнях управління. Так, на міжнародному рівні питаннями формування продовольчої безпеки та сталого розвитку займається багато установ і організацій. Найбільш фаховою вважається Продовольча сільськогосподарська організація ООН (FAO UN), яка сприяє в технічній і продовольчій допомозі, розробляє прогнози розвитку світового сільського господарства, опрацьовує статистичні дані про тенденції та прогнози його стану. На перший погляд дані питання носять глобальний та дещо загальний характер і не мають відношення до проблем інвестиційного забезпечення сільського господарства. Проте саме інвестиційні процеси в аграрному секторі України визначальною мірою зумовлюються попитом на сільськогосподарську продукцію на світових ринках, що актуалізує дослідження світових тенденцій формування інвестиційних процесів в сільському господарстві.

Новизна. Стаття узагальнює аргументи та контраргументи в межах наукової дискусії з питання форм власності на землю та впливу на інвестиційну діяльність шляхом емпіричних досліджень проведених на міжнародному рівні, що дозволяють дослідити загальні та специфічні особливості аграрних відносин для досягнення цілей сталого розвитку та продовольчої безпеки. Метою статті є висвітлення результатів моніторингу світових тенденцій при формуванні інвестиційних ресурсів в сільському господарстві окремих країн та дослідження впливу форм власності на земельні ресурси в контексті забезпечення сталого розвитку. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми інвестиційного забезпечення сталого розвитку засвідчила, що визначальними чинниками активізації інвестиційних процесів в аграрній сфері є форма власності на землю та інституційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності.

Дослідження питання формування інвестиційних ресурсів в статті здійснено в наступній логічній послідовності: розкрито актуальність досліджуваної проблеми; проведено опитування експертів з сталого розвитку та продовольчої безпеки на міжнародному рівні; проведено узагальнення результатів та групування країн за результатами опитування, а також висвітлена авторська інтерпретація результатів. Методичним інструментарієм проведеного дослідження стали методи аналізу і синтезу, порівняння, анкетування. Об'єктом дослідження обрані країни: Узбекистан, Ефіопія, М'янма, Російська Федерація, Україна, Білорусь, Китай, Словаччина, Німеччина, Великобританія, Болгарія, Італія, Індія. В статті представлено результати логіко-евристичного аналізу виявлення домінантних чинників формування інвестиційних ресурсів для досягнення цілей сталого розвитку, який засвідчив, що найбільший вплив здійснює форма власності на земельні ресурси та інституційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що земельні ресурси були, є, та будуть детермінантою аграрних відносин, тому їх цивілізоване впорядкування необхідно при досягненні цілей сталого розвитку.

Основна частина. Відносини щодо формування та використання земельних ресурсів упродовж тривалої еволюції кожного суспільства є важливими та дуже гострими. Саме тому здійснюються трансформаційні процеси в суспільстві, зокрема в АПК, щоб врегулювати невирішені питання, чітко визначити напрямки вдосконалення земельних відносин з врахуванням вітчизняного та закордонного досвіду земельних реформ. Загальновідомо, що трансформація земельних відносин асоціюється із питаннями власності на землю, врахуванням землі як особливого найважливішого фактору сільськогосподарського виробництва, ціною землі чи ціною її використання, а також значенням та місцем держави та суспільства у цьому питанні.

Земельні відносини формуються переважним чином між землевласниками, землекористувачами, державою. Отже, наявним є потенційний та реальний конфлікт інтересів суб'єктів земельних відносин. Фундаментальною основою земельного ринку виступає інститут приватної власності на землю, що в поєднанні зі свободою підприємницької діяльності забезпечує фізичним та юридичним особам її вільне використання та розпорядження продуктами праці, які створені на землі. Виходячи з сучасної класичної економічної теорії, право власності гарантує здійснення наступних прав: володіти, розпоряджатися, використовувати. Однак, цей сучасний підхід споживання та експлуатації разом з класичною економічною теорією, які довели систему світового господарювання до глибокої системної кризи, не можуть дати ґрунтовну відповідь на питання: що робити далі?

Земля є одним із найважливіших компонентів природного середовища, що використовуються для виробництва матеріальних благ. Всі природні фактори життя рослин (вода, світло, поживні речовини), які потрібні для їх повноцінного існування, немов би інтегруються в земельних ресурсах. Землю слід розглядати в різноманітних аспектах. З природно-біологічної точки зору земля є матерія. У географічному розумінні землю розглядають як всю

поверхню планети. Екологія вивчає властивості землі у взаємодії з іншими компонентами природи як важливого елемента біосфери. Узагальнення вищевказаного формує поняття «земля» як основного компонента первісної структурної одиниці біосфери – біогеоценозу. Земельні ресурси є природно-історичним тілом і просторовим комплексом взаємопов'язаних між собою елементів природи¹.

Питання формування інвестиційних ресурсів в сільському господарстві завжди знаходилося в полі зору науковців. Посилення позиції України як важливого гравця на світових ринках сільськогосподарської продукції та продовольства актуалізує увагу до проблем аграрної галузі та інвестування її розвитку. В науковій доповіді «Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація» за редакцією В.М. Гейця, О.М. Бородіної та І.В. Прокопи зазначається, що напрям розвитку аграрної політики України має вибудовуватись у відповідності до глобальних тенденцій аграрного розвитку². Кравчун О.С. вказує на необхідність врахування міжнародного досвіду формування інвестиційних ресурсів, які характеризуються наявністю різних форм державної підтримки інвестиційної діяльності. Як правило виділяють наступні: активного державного втручання; децентралізованого регулювання; змішаного регулювання³. Гераймович В. Л. зазначає на значний позитивний досвід щодо здійснення державної підтримки інвестиційної діяльності за формою активного державного втручання в Японії⁴. Яскравими представниками групи країн децентралізованої державної підтримки інвестиційної діяльності є США та Великобританія⁵. Змішана форма державної підтримки інвестиційної діяльності впроваджується в тих країнах, де є потужний державний сектор, який і виступає об'єктом інвестиційної політики та регулювання. В той же час до приватного сектора застосовуються методи децентралізованого регулювання. Представниками цієї групи країн є Франція та Швеція⁶.

Проте світові тенденції формування інвестиційних ресурсів в сільському господарстві характеризуються також іншими чинниками, що зумовлюються формами та розмірами господарювання, правами власності на землю, доступністю виробників до фінансових ресурсів тощо. Втім дослідження впливу цих відмінностей в країнах світу є розпорошеними та поверхневими. Важливим є й те, що певним орієнтиром у спрямуванні інвестицій у все більшій

¹ Михайлов А.М., Земельні ресурси як базис розвитку аграрного виробництва. *Вісник СНАУ. - Серія «Економіка та менеджмент»*, 2015. Вип. 5 (64). - С. 116-122.

² Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / О.М.Бородіна, В.М.Гець, А.О.Гуторов та ін.; за ред. В.М.Гейця, О.М.Бородіної, І.В.Прокопи. Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув, 2012. 56 с

³ Кравчун О.С. Механізми державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. Вип. 3 (38). С. 323-332.

⁴ Гераймович В. Л. Проблеми державного регулювання інвестиційного процесу в Україні. *Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України*. Київ, 2011. Ч1.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 180-185.

⁵ Кравчун О.С. Механізми державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. Вип. 3 (38). С. 323-332.

⁶ Денисенко М.П., Воронкова Т.Є. Державне регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Вісник ЖДТУ*. Житомир, 2010. Економічні науки. № 1(51). С. 163-167.

кількості країн стає забезпечення сталого розвитку та розв'язання продовольчої безпеки.

Грунтовне вивчення результатів дослідження інших авторів, присвячених процесам інвестування в сільське господарство, а також бажання провести власне, оригінальне дослідження, відмінне за методологічними підходами та поглядами від відомих нам, та базуючись на особистому досвіді вивчення ведення сільськогосподарського виробництва в підприємствах Німеччини, США, Великобританії тощо, спонукало нас до висновку, що вихідною базою для реалізації аграрного потенціалу країни та забезпечення продовольчої безпеки світу має бути раціональне співвідношення усіх вихідних елементів (інституційних, матеріальних та нематеріальних) у вирощуванні сільськогосподарських культур, що забезпечує найефективніше використання усіх видів ресурсів та отримання прибутку як основного джерела для здійснення інвестиційної діяльності⁷.

З метою перевірки наукової гіпотези нами було досліджено особливості процесу інвестування сільськогосподарського господарства різних країн на міжнародному рівні, застосовуючи логіко-евристичний метод, зокрема, метод експертних оцінок. З метою стандартизації визначених питань та узагальнення відповідей нами застосовувалось анкетування. Експертами виступали учасники літньої школи стипендіатів Німецької служби академічних обмінів «DAAD» «Правові та економічні виклики для сталого розвитку продовольчої безпеки у 21 сторіччі», що проходила 12 - 16 вересня 2016 р., яку організовували спільно Мартін-Лютер університет Галле-Віттенберг (MLU) та Лейбніц Інститут аграрного розвитку транзитивних економік (IAMO) в Німеччині. Літня школа проходила на юридичному факультеті на кафедрі цивільного, європейського та транснаціонального економічного права. Програмою було передбачено виступи професорів з різних університетів (Мартін-Лютер університет Галле-Віттенберг, університет Берна, університет Гамбурга, Інститут аграрного розвитку транзитивних економік), а також представники різних міжнародних інституцій та підприємств: WTO, FAO UN, FIAN International, GIZ, Bliss & Gaesing Consulting, BASF. Окрім ключових спікерів були зроблені доповіді з подальшим обговоренням та дискусіями випускниками та стипендіатами DAAD з різних країн світу: Італії, Болгарії, Ефіопії, Росії, США, Великобританії, Канади, Білорусії, Монголії, Кенії, Бангладеш, України, Індії. Також учасниками в літній школі були представники Китаю, М'янми, Словачії, Узбекистану, Кенії, Південної Кореї, Тайланду. Таким чином експертами виступали представники 20 країн світу, яким і були запропоновані анкети англійською мовою, що була робочою на засіданнях.

Географія експертного середовища була достатньо широкою, проте складнощі в проведенні анкетування були пов'язані з різною фаховою спрямованістю учасників та ступенем усвідомлення ними проблем, пов'язаних з інвестиційними процесами в сільському господарстві. Варто зазначити, що в

⁷ Mykhailov A. Food Security of Ukraine and the Challenges of Globalization. / Legal and Economic Challenges for Sustainable Food Security in the 21st Century; *Sammelband der DAAD and IAMO Summerschool*, Halle. Germany. April 2018. 132p. P.105-122

процесі обробки отриманих даних виявилось, що не всі відповіді респондентів є вірними та інколи не збігаються з офіційними статистичними даними, однак дають можливість оцінити загальну картину з інвестиційними процесами в сільському господарстві різних країн.

Нами були підготовлені анкети, на які погодились відповісти, на жаль, не усі учасники експертного середовища. Втім про достовірність та віддзеркалення реального стану справ в інвестиційних процесах аграрного сектору країн у отриманих відповідях може засвідчувати й те, що в проведеному навчанні та безпосередньо в опитуванні приймали участь найбільш активні, мотивовані до співпраці фахівці, що були відібрані за конкурсом DAAD та спрямовані на ефективне вирішення проблем для забезпечення стійкої продовольчої безпеки світу. Значна половина учасників літньої школи відреагувала пасивно, даючи відповіді не на всі питання анкети, або ж повертаючи їх незаповненими. Оскільки нами не передбачалося ніяких обмежень респондентів у виборі декількох відповідей, то на деякі питання було отримано відповідей більше, а ніж кількість опитуваних, та і навпаки, інколи анкета містила не всі відповіді на поставлені питання.

За результатами моніторингу було встановлено, що ключовим чинником розвитку сільського господарства та інвестиційної діяльності є питання форми та прав власності на землю сільськогосподарського призначення. Досліджені країни мають різний ступінь розподілу за цим критерієм. Так, 100-відсоткова державна власність на землі сільськогосподарського призначення існує в Узбекистані, Ефіопії та М'янмі. До групи зі змішаним типом прав власності земель сільськогосподарського призначення, але переважно державної форми власності на землю, відносяться: Росія (85% державна, 15% приватна), Білорусь (70% державна, 30% приватна), Китай (80% державна, 20% приватна). Третя група країн має переважно приватну форму власності на землю сільськогосподарського призначення, а саме: Словаччина (25% державна, 75% приватна), Німеччина (10% державна, 90% приватна)⁸, Великобританія (10% державна, 90% приватна), Болгарія (0% державна, 100% приватна), Італія (0% державна, 100% приватна).

Можна констатувати, що державна форма власності на землю сільськогосподарського призначення не створює передумов до пошуку найбільш ефективного землекористувача, тому не сформовані «правила гри» або непрозорі підходи при розподіленні оренди земель державної власності негативно впливають на встановлення розміру орендної плати за користування землею та господарювання на ній. Ймовірно через це середній розмір орендної плати становить в Росії - 7 дол. США, по Білорусі та Узбекистану – дані відсутні, в Ефіопії - 10 дол. США, в Словаччині - 70 дол. США, в Китаї – 80 дол. США, в М'янмі – 250 дол. США, в Італії – 270 дол. США, в Болгарії та Великобританії по 280 дол. США, а у Німеччині - 300 дол. США.

⁸ Структура власності земель сільськогосподарського призначення у Німеччині. URL: <https://apd-ukraine.de/ua/slider/395-silskogospodarska-zemlya>. (дата звернення: 11.07.2017).

За структурою виробників сільськогосподарської продукції (умовно були розподілені в анкеті на фермерів, середні підприємства, великі агрохолдинги) опитані респонденти дали відмінні відповіді. В Росії, Білорусі та Китаї переважають великі підприємства: їх частка становить 60, 85 та 50% відповідно у порівнянні з невеликими підприємствами фермерського типу, що становлять: 21, 5 та 20% відповідно. Натомість, сільське господарство Ефіопії та М'янми переважно представлене підприємствами фермерського типу: їх частка становить 90 та 99% відповідно, а великі товаровиробники майже відсутні. Болгарія, Словаччина, Німеччина, Великобританія та Італія мають комбінований та збалансований склад сільськогосподарських товаровиробників за розмірами з деякими відмінностями. Можна зазначити, що ті країни, де існує орієнтація на стійкий розвиток економіки та сільського господарства зокрема, орієнтовані на підтримку різноманіття форм підприємств з різними типами господарювання та, як наслідок, різні інвестиційні можливості і стратегії їх реалізації.

За джерелами інвестування (державні, іноземні, власні) у сільське господарство досліджувані країни мають певну закономірність. У тих країнах, де існує переважно державна форма власності на землю, там логічно частка державних інвестиційних ресурсів була більшою. Представниками тут є саме Росія, Білорусь – 80%, Китай – 60%, М'янма – 50%. Узбекистан та Ефіопія є виключенням з зазначеної вище закономірності, і мають 75% та 60% відповідно власних джерел капітальних вкладень (іншими словами, розраховують на власні внутрішні джерела).

Варто зазначити, що наявність іноземних інвестицій у загальній структурі джерел капітальних вкладень у галузь, можна розглядати як ступінь відкритості сільського господарства міжнародним ринкам капіталу.

Доступність фінансових ресурсів, зокрема банківських кредитів, деякими експертами розглядається як чинник пожвавлення економічного зростання економіки на державному, галузевому рівні та рівні підприємства. Саме тому при опитуванні експертів нами було досліджено середню відсоткову ставку за користування кредиту для підприємств сільськогосподарської галузі опитаних країн. Часто ми отримували зустрічне питання, щодо нерозуміння відмінностей представників сільського господарства від підприємств інших галузей, адже в європейських країнах існують низькі відсоткові ставки для представників аграрної галузі, які затверджуються на рівні Центрального європейського банку.

Натомість в Україні середня ставка за користування кредитними ресурсами у національній валюті коливається на рівні 15-20%. Маслак О.М. та Маслак Н.Г. зазначають, за різними оцінками, в Україні частка банківського кредитування має менш як 20% обігових коштів аграрного сектору, в той час як у розвинутих країнах вона досягає 70%⁹. За даними НБУ, залишки кредитів на рахунках банків станом на кінець грудня 2016 р. становили майже 822,1 млрд.

⁹ Маслак О.М., Маслак Н.Г. Банки та АПК України: співпраця триває. URL:<http://propozitsiya.com/ua/banki-ta-apk-ukrayini-spiivpracya-trivaie>. (дата звернення: 22.06.2017).

грн (станом на кінець грудня 2015 р. — 787,8 млрд. грн), із яких 50,8% — кредити, надані в національній валюті, 49,2% — в іноземних валютах. Із них лише 55,4 млрд грн (6,7%) — кредитні кошти, надані підприємствам сільського, лісового та рибного господарств (станом на кінець грудня 2015 р. — 48,4 млрд. грн або 6,1%). Із загальної суми прострочених кредитних зобов'язань (191,8 млрд. грн, з яких 18,4% в національній валюті та 79,6% — в іноземних) тільки 2,7% (5,3 млрд грн) — кредити, надані підприємствам галузі. Станом на кінець грудня 2015 р. загальна сума прострочених кредитів становила 157,1 млрд грн, із яких 5,9 млрд грн (3,8%) — кредити, надані підприємствам сільського, лісового та рибного господарств (28,6% у національній валюті та 71,47% — в іноземних валютах).

Середньозважені процентні ставки, під які залучали кредити підприємства АПК 2016 р. в національній валюті, коливалися в межах 14,01–21,19%, в іноземних — 6,33–10,7% річних. Водночас за даними НБУ за грудень 2016р. розмір ставки кредиту для суб'єктів сільського господарства становив 18,4%, що вище середньої ставки за галузями економіки (14,2%). Нагадаємо, що облікова ставка НБУ протягом 2016 р. знизилася від 22,0 до 14,0%. За прогнозами НБУ цього рік очікують зниження відсоткових ставок за депозитами державних банків, що має здешевити банківське фондування та позначитися на платі за кредитні ресурси для позичальників.

Повертаючись до даних проведеного моніторингу, варто відмітити деякі відмінності кредитних ставок різних країн. Так, в Росії ставки за користування кредитами банків є найвищими — 26%, в Білорусі - 15%, в Узбекистані та Ефіопії — близько 10%, в Болгарії — 8%, в Китаї - 5%. Окремим рядком іде група європейських країн, де відсоткові ставки банків та кредитно-інвестиційні принципи встановлюються єдиним Центральним європейським банком. Саме тому в Словаччині, Німеччині, Італії та Великобританії (навіть після виходу її зі складу ЄС) середня відсоткова ставка за користування кредитом для сільськогосподарських виробників коливається на рівні 1%. Найбільш неочікуваним результатом в результаті опитування з найменшою ставкою за користування кредитними ресурсами виявилась М'янма — 0,08%. Можна припустити, що фінансово-кредитна система цієї країни застосовує принципи ісламських банків, де брати гроші за користування кредитних ресурсів є неприпустимим, навіть більше - гріхом.

Не менш цікавим у характеристиці інвестиційних процесів різних країн виявилось питання об'єктів інвестування. В анкеті передбачалося обрання деяких варіантів із зазначенням вагомості (у відсотках), однак, нами було свідомо виключена можливість варіанту відповіді — поповнення обігового капіталу, навіть попри її суттєву частину у структурі об'єктів інвестування. При проведенні анкетування ми виходили з точки зору об'єктів інвестування, що можуть забезпечити довготерміновий ефект для широкої сфери учасників інвестиційних процесів (рівні: держави, галузі, регіону, населення), а не тільки локальний і короткотерміновий, коли (як в Україні!) під майбутній урожай надається паливо, гербіциди, насіння і в той же операційний рік проводиться розрахунок (рівні: підприємство, банківська установа). Саме тому в якості

об'єктів інвестування нами була сконцентрована увага на ті, що можуть забезпечити сталий розвиток сільського господарства, а саме: основні засоби, людський капітал, якість земель та інтелектуальна власність (патенти, ноу-хау, програмне забезпечення, торговельні марки, права власності на користування ресурсами (оренда землі) інше).

Отже опитаний експерт з Російської Федерації відповів, що 100% інвестиційних ресурсів в сільському господарстві спрямовується на оновлення основних засобів, а решті варіантів об'єктів - не приділяється достатня увага. До речі, саме основні засоби як об'єкт інвестицій в сільському господарстві різних країн, має домінуючу позицію у порівнянні з рештою варіантів, проте існують деякі відмінності. Так, в Республіці Білорусь на частку основних засобів в загальній структурі інвестицій припадає 25%, на частку людських ресурсів – 30%, на частку поліпшення якості земель – 10%, і на частку інтелектуальної власності – 35%. В Узбекистані основні засоби та людські ресурси серед об'єктів інвестування займають по 30 відсотків, а на поліпшення якості земель та об'єкти інтелектуальної власності спрямовується по 20% відповідно. В Китаї об'єкти інвестицій в сільському господарстві були розподілені наступним чином: основні засоби - 30%, людський капітал - 20%, якість земель - 25%, інтелектуальна власність - 15%. У структурі об'єктів інвестування в сільському господарстві Ефіопії лєвова частка - 80% інвестицій йде на оновлення основних засобів, 15% - людський капітал, 5% - якість земель, а інтелектуальна власність лежить поза межами інвестиційних процесів. Відповіді респондента з М'янми виявилися дуже дивними: так, 90% усіх інвестиційних ресурсів спрямовується на підвищення рівня людського капіталу та якості життя, і 10% - на поліпшення якості земель, натомість, згідно з відповідями, основні засоби та інтелектуальна власність не є об'єктом інвестицій у зазначеній країні. Представник Болгарії при опрацюванні анкети зазначив, що інвестиційні ресурси у сільському господарстві спрямовуються на: основні засоби - 60%, людський капітал - 15%, якість земель - 20%, інтелектуальна власність - 5%. Респондент зі Словаччині відмітив, що найбільшу частку серед інвестиційних ресурсів спрямовується на оновлення основних засобів – 40%, 20% - на людський капітал, 30% - на поліпшення родючості ґрунтів і лише 10% - на інтелектуальну власність. При опрацюванні анкет респондентів з Німеччини та Великобританії виявили, що відповіді на поставлене питання були відсутніми. Респондент з Італії зазначила, що по 40% інвестиційних ресурсів в сільському господарстві розподілено між основними засобами та інтелектуальною власністю, на людській капітал припадає 10%, а інвестування у поліпшення якості ґрунтів – відсутнє.

Отже, можна стверджувати, що інвестиційні потоки, спрямовані у сільське господарство опитаних країн, відрізняються між собою саме за об'єктами інвестування. Лєвова частка інвестиційних ресурсів спрямовується на оновлення основних засобів. За умов прискореного розвитку технічного прогресу у світі, аграрна галузь не буде стояти осторонь. Саме тому, вважаємо, що спроба наздогнати технічний прогрес за рахунок придбання зношеної та бувшої у використанні техніки, в тому числі і українськими підприємствами, не

є вірним. З іншої сторони, придбати надсучасну техніку – бракує інвестиційних ресурсів.

Останні світові тенденції розвитку сільськогосподарської галузі доводять масове впровадження кіберфізичних систем у виробництво. Експерти зазначають, що процеси оцифровування у сільському господарстві незупинні, як і в інших секторах економіки. Вже зараз на деяких молочнотоварних фермах роботи вчасно підгрібають корми та доять корів, досліджуючи при цьому якість молока кожної окремої корови. В рослинництві широко впроваджуються геоінформаційні системи з застосуванням безпілотних дронів та тракторів. Алекс Ліссітса, президент асоціації «УКАБ», зазначає, що Produce more with less - такий загальний девіз модернізації сільського господарства. Покращення в технологіях за рахунок якісного насіння, диверсифікованого внесення комплексних добрив, технічного переоснащення (українці вже два роки б'ють всі рекорди з купівлі сільгосптехніки) та інших нововведень¹⁰.

Комп'ютеризація та дигіталізація торкнуться всіх напрямків діяльності аграріїв: починаючи від перекладу всього бухгалтерського обліку в безпаперові форми і відмови від готівки, і закінчуючи повною роботизацією молочно-товарних ферм або ж безпілотним управлінням всім парком сільгосптехніки. Основним викликом буде, звичайно ж, робота з величезним масивом даних. З огляду на останні кібератаки на український бізнес і безсилля держави в цьому відношенні, одним з центральних питань стане кібербезпека, організація якої потребує інвестицій.

Можна прогнозувати, що впровадження роботизованих систем буде мати і негативні соціальні ефекти, пов'язані з вивільненням «зайвої» робочої сили. Кількість працюючих в сільському господарстві України за останні 15 років скоротилася в два рази. Проте, продуктивність праці в агросекторі вкрай низька. Так, в агрохолдингах на 1 тис. га припадає 15-25 працюючих, у фермерів - 10-15. Це, до речі, ще одна помилка українських політиків, які думають, що фермери забезпечать робочими місцями сільських жителів. Кількість зайнятих в сільському господарстві в рослинництві вже через кілька років вийде на рівень США і Канади, тобто, два працівника на 1 тис. га. У тваринництві ситуація не буде сильно відрізнятися від рослинництва за рахунок повної роботизації основних виробничих процесів¹¹.

Охарактеризовані світові тренди розвитку світового та національного сільського господарства неможливі без інноваційно-інвестиційної спрямованості держав і суб'єктів господарювання. Підходи нової інституційної економіки передбачають наявність інструментів / важелів, інфраструктури, відповідної нормативно-правової бази для реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності.

The study of the functional environment for the sustainable development of the agrarian sector of Ukraine's economy gives reason to argue about the existing rather low level of its institutional support. It is precisely the mechanism of implementing

¹⁰ Ліссітса А. Агробізнес 4.0, або: Як незабаром виглядатиме агросектор України. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/07/6/626784/>. (дата звернення: 06.07.2017).

¹¹ Там само.

the sustainable development strategy among the legal, organizational, financial, economic-innovative, social, environmental and information directions of development where institutional determinants are instrumental. Therefore, for the domestic agrarian science, it is extremely important to develop a methodology aimed at identifying and depriving the abovementioned institutional traps, as well as developing effective mechanisms for ensuring sustainable development of the agrarian sector of the economy¹².

Повертаючись до узагальнення думок міжнародних експертів, зазначимо, що нами при розробці анкет було поставлено пряме питання: «Чи достатньою є інституційна підтримка залучення інвестицій в сільське господарство у Вашій країні?». Представники Росії, Білорусі, М'янми та Словаччини негативно відповіли на поставлене питання, натомість респонденти з Узбекистану, Китаю, Ефіопії, Болгарії, Німеччини, Великобританії та Італії відповіли, що інституційна підтримка залучення інвестицій в сільське господарство є достатньою. При опрацюванні анкет іноземних респондентів можна відмітити певну особливість: ті країни, де сформований інститут приватної власності на землю, де частка приватних земель переважає державні у загальній структурі сільськогосподарських земель, де відсутні надмірні обмеження та існують прозорі правила гри, там достатнє та дієве інституційне забезпечення щодо залучення інвестицій.

Висновки. Встановлено, що інвестиційні процеси в сільському аграрному секторі окремих країн світу зумовлюються багатьма факторами, серед яких визначальне місце займає форма власності та землі сільськогосподарського призначення та інституційне забезпечення. Іншими словами, цивілізовані земельні відносини та вільний ринок сільськогосподарських земель, згідно опитування, є запорукою ефективному та раціональному використанню головного предмета та засобу праці в аграрній сфері. В значній мірі цей факт підтверджує необхідність включення справедливої (ринкової) вартості сільськогосподарської землі в економічно-фінансовий кругообіг капіталу, який трансформується у формі інвестицій, купівлі корпоративних прав товариств, залученні кредитних ресурсів, застави тощо.

Ключові слова: джерела інвестицій, інвестиційні ресурси, об'єкти інвестування, продовольча безпека, сільське господарство, сталий розвиток, форма власності земельних ресурсів.

¹² Mykhailova L., Stoianets N., Mykhailov A., Kharchenko T., Bachev H., Sustainable development of the Ukrainian agrarian sector: perspectives and challenges. *Problems and Perspectives in Management*, Volume 16, Issue 3, 2018